

Знахідки монет Понтійської держави Мітрідата Євпатора на території Дніпровського Правобережного Лісостепу

Анотація. Аналізуються й систематизуються знахідки понтійських монет в межах Правобережного Середнього Подніпров'я. **Методика дослідження** спирається на загальнонаукові та спеціальні нумізмічні методи, зокрема аналізу, історизму, візуального аналізу, ідентифікації, типологізації монет, картографування місць їх знахідок із чіткою або відносно чіткою локалізацією, іконографічні. Також застосовано компаративний та хронологічний методи. **Наукова новизна.** Уперше в історіографії проведено комплексне дослідження знахідок на теренах Дніпровського Правобережного Лісостепу монет міст Понту і Пафлагонії часів Мітрідата Євпатора. Переважну більшість описаних у статті знахідок уведено до наукового обігу вперше. **Висновки.** Аналіз знахідок 26 монет Понтійської держави на зазначеній території дозволяє виокремити три пункти їх зосередження, зокрема м. Канів, с. Мошни, с. Кумейки. Висловлюється припущення про функціонування цих монет у товарно-грошових відносинах місцевого населення з греками (хоч ці відносини й не були настільки розвинутими, як у грецьких колоніях Північного Причорномор'я). Аналіз типології монет Південного Причорномор'я, виявлених під час досліджень грецьких колоній у Північному Причорномор'ї, та порівняння їх із монетними типами, знайденими на теренах Правобережного Середнього Подніпров'я, засвідчує, що в першій половині I ст. до н.е. основним торговельним партнером мешканців цього регіону була Ольвія, і саме звідти монети Понтійської держави Мітрідата Євпатора надходили до Середньої Наддніпряни.

Ключові слова: Понтійська держава, Дніпровський Правобережний Лісостеп, монетні знахідки, нумізміка, торгівля, грошовий обіг, Ольвія, Північне Причорномор'я.

Проблеми історії господарства населення Дніпровського Правобережного Лісостепу в античну добу досить популярні в науковій літературі. Проте нумізмічні аспекти господарського життя цього регіону залишаються майже недослідженими, історіографія питання обмежена, містить лише окремі згадки про знахідки тут давньогрецьких монет¹. Окрім цього у працях, особливо радянського періоду, побутує думка про те, що мешканці Середнього Подніпров'я здійснювали лише товарообмінні операції з представниками грецьких колоній Північного Причорномор'я.

Упродовж останніх десятиліть в Україні набув поширення приладовий метапошук. Через це сучасна нумізмічна наука потрапила у ситуацію, яка існувала більше ста років тому, і про яку в 1960-х рр. із жалем писала відома дослідниця античної нумізматики Л.Казаманова, указуючи, що тоді не фіксувалися місця

¹ Зограф А.Н. Находки понтийских монет митридатовского времени в Ольвии // Ольвия. – Вып.1. – К., 1940. – С.295 (прим.5); Максимов Е.В. Среднее Поднепровье на рубеже нашей эры. – К., 1972; Mielczarek M. Ancient Greek Coins Found in Central, Eastern and Northern Europe. – Wrocław, 1989; Mielczarek M., Orlyk V. New find of Olbian coins. Tarashcha district, Kyiv region, Ukraine // Східноєвропейський історичний вісник. – Вып.13. – Дрогобич, 2019. – С.33–39; Орлик В., Коцур В., Циганенко Л. Клад ольвийских монет «Борисфенов», найденный в Городищенском районе Черкасской области весной 2018 г. // Acta Archaeologica Lodziensia. – №65. – Łódź, 2019. – P.37–48; Скорый С., Зимовец Р. К проблеме товарно-денежных отношений у населения восточноевропейской лесостепи в скифскую эпоху // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. Володимира Винниченка: Серія «Історичні науки». – Вып.21. – Кіровоград, 2014. – С.141–156; Шостопал А.В. Скарби Черкащини. – Черкаси, 2007; Stolba V.F. The Numismatics of Chersonesos and Kerkitinis as Evidence of Greek and Barbarian Interrelations in Western Tauris // Une koinè pontique: Cités grecques, sociétés indigènes et empires mondiaux sur le littoral nord de la Mer Noire (VIIe s. a. C. – IIIe s. p. C.) / Ed. by A.Bresson [et al.]. – Bordeaux, 2007. – P.85–97.

знахідок скарбів та окремих монет, вони розходилися по руках, безслідно втрачалися для науки². І сьогодні в багатьох країнах світу, навіть незважаючи на інколи жорсткі законодавчі перестороги, подібні знахідки, за рідкісними винятками, не потрапляють до музейних установ. Україна – не виняток. Вітчизняні археологи С.Скорий і Р.Зимовець наголошують, що кількість знахідок античних монет на обширах лісостепової зони зросла за останні десятиріччя, і майже всі з них, у тому числі й на городищах скіфської епохи, «були виявлені, на жаль, не в ході археологічних досліджень»³, а за допомогою металодетекторів. Реалії сьогодення змушують нумізматів значно розширити джерельну базу досліджень, особливо щодо фіксації нумізматичних знахідок⁴, у тому числі й використовуючи матеріали форумів скарбощукачів, шляхом приватного спілкування з любителями приладового металопошуку⁵. Досить вдалу, успішно апробовану сучасними європейськими археологами концепцію використання цих «нових», нетипових для фахівців ХХ ст. інформаційних джерел⁶, розробили польські вчені⁷. Ідеться, зокрема, про картографування місць знахідок монет із чіткою або відносно чіткою локалізацією. Серед корпусу подібних монетних знахідок, інформація про які містилася у Всесвітній мережі, є й монети Понтійської держави Мітрідата Євпатора, виявлені на теренах Середньої Наддніпрянщини. Аналіз цих знахідок дозволяє розширити уявлення про економічні процеси у смузі Дніпровського Правобережного Лісостепу впродовж II–I ст. до н.е., спростувати деякі усталені уявлення.

Наприкінці II – на початку I ст. до н.е. грецькі міста Північного Причорномор'я «виявилися об'єднаними в межах одного політичного організму, увійшовши до складу всепонтійської держави Мітрідата Євпатора»⁸. Таке об'єднання мало позитивний вплив на економічне життя цих міст. Значно зросли торгівельні обороти між містами Південного та Північного Причорномор'я. Унаслідок поживлення відносин збільшувалася частка понтійських монет у грошовому обігу міст Північного Причорномор'я, які відчували значний дефіцит місцевої монети. На грошовому ринку регіону важливого значення набували мідні монети міст Понту та Пафлагонії. Понтійські мідні монети в Північному Причорномор'ї отримали «свій курс обігу»⁹.

У цей період відбувалися значні зміни в карбуванні мідних (на мідній основі) монет шляхом уніфікації їх типів і вагових характеристик – як у містах Понту та Пафлагонії, так і у Північному Причорномор'ї, особливо в Боспорі. К.Голенко цілком слушно вказував, що якщо у II ст. до н.е. на цих теренах «найбільш поширеною була дрібна мідна монета, номінал якої Д.Б.Шелов визначає як халк, а тетрахалки й дихалки відомі лише в одному типі, то за Мітрідата ситуація різко

² Казаманова Л.Н. Введение в античную нумизматику. – Москва, 1969. – С.23.

³ Скорий С., Зимовець Р. К проблеме... – С.143.

⁴ Орлик В.М., Орлик С.В. Теоретико-методологічні та джерелознавчі проблеми економічної історії України // Універсум історії та археології. – Т.2(27). – Вип.2. – Дніпро, 2019. – С.5–24.

⁵ Кошур В. Історіографія українського скарбознавства // Український нумізматичний щорічник. – Вип.1. – Переяслав-Хмельницький, 2017. – С.15–32.

⁶ Мизгін К.В. До питання критики нумізматичних джерел (на прикладі вивчення знахідок античних монет на території Східноєвропейського Барбарікуму) // Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна: Серія «Історія». – №1145. – Вип.50. – Х., 2015. – С.179–188.

⁷ Dymowski A. Znaleziiska monet rzymskich z terenu Polski rejestrowane w pierwszych latach XXI w.: Aspekty źródłoznawcze. – Zielona Góra, 2011; *Idem*. Nummi serrati, bigati et alii: Coins of the Roman Republic in East-Central Europe north of the Sudetes and the Carpathians. – Warszawa, 2016.

⁸ Шелов Д.Б. Города Северного Причерноморья и Митридат Евпатор // Вестник древней истории. – 1983. – №2. – С.40.

⁹ Максимова М.И. Античные города Юго-Восточного Причерноморья. – Москва; Ленинград, 1956. – С.228.

змінюється, [...] провідними номіналами міді стають оболі й тетраخالки, за одним винятком невідомі раніше на Боспорі»¹⁰. В Ольвії, Тірі у цей період узагалі значно зменшилися обсяги монет власного карбування.

Економічне життя греків Північного Причорномор'я було також тісно пов'язане з життєдіяльністю мешканців прилеглих земель. Так, Середнє Подніпров'я традиційно перебувало у сфері торговельних відносин з Ольвією¹¹, куди з Дніпровського Правобережного Лісостепу, найімовірніше, експортувалися худоба, м'ясо, а також «цінне хутро бобра та інших хутрових звірів»¹². Заготівля вказаних товарів могла здійснюватися як шляхом їх закупівлі, так й обміну. Проте не лише наявність або відсутність монетних знахідок на вказаних теренах може засвідчити чи спростувати існування товарно-грошових відносин у цьому регіоні. Вагоме значення мають характер таких знахідок, зокрема існування грошових або товарно-грошових комплексів, а також концентрація окремих знахідок на обмеженій території.

Перші знахідки монет Понтійської держави Мітрідата Євпатора на території Правобережної України, які були зафіксовані в наукових працях, сягають другої половини XVIII–XIX ст. Зокрема відомий польський нумізмат Т.Чацький зауважував про виявлення 1782 р. монети Мітрідата¹³ поблизу Дашева (Гайсинський р-н Вінницької обл.). Утім він не навів ані зображення монети, ані її детального опису. Про іншу знахідку мідної понтійської монети, також на теренах сучасної Вінниччини, зокрема поблизу с. Збараж (Козятинський р-н), зазначається у праці українського археолога М.Біляшівського¹⁴. Ці факти вказують на важливий транспортний напрямок грецької торгівлі з лісостеповою частиною Правобережної України, де торговельною магістраллю між еллінським світом і Поділлям слугувала річка Південний Буг. Про мітрідатові монети у складі двох скарбів на території Київської губернії вказував В.Данилевич¹⁵. Щоправда, дослідник не надав жодної конкретизації цих знахідок, що дозволило б ідентифікувати район виявлення (Середнє Подніпров'я чи Побужжя?), а також визначити типи монет, їх частку серед тезаврованих монет та ін.

Зупинімося детальніше на аналізі відомих нам знахідок монет Понтійської держави Мітрідата Євпатора саме на теренах Дніпровського Правобережного Лісостепу. Дослідник античної нумізматики О.Зограф, спираючись на повідомлення нумізмата В.Шугаєвського, зазначав, що на теренах Канівщини було виявлено понтійську монету¹⁶. Більш детальна інформація про цю знахідку відсутня, тому ми не можемо визначити тип монети, установити місце й час її карбування, проте переконані, що вона була найпоширенішим тогочасним середнім монетним номіналом – тетраخالком (у протилежному випадку О.Зограф обов'язково зазначив би номінал). Наступна знахідка понтійської монети також пов'язана з Канівщиною. Є.Максимов указував, що на дні однієї з господарських ям поселення зарубинецької культури, розташованого в межах Канева на високому пагорбі (Пилипенкова гора), було виявлено понтійську монету. Дослідник описував її так:

¹⁰ *Голенко К.Н.* Монетная медь городов Понта и Пафлагонии времени Митридата VI в боспорских находках // Палестинский сборник. – Вып.11(74). – Москва; Ленинград, 1964. – С.65.

¹¹ *Болтрик Ю.В.* Основной торговый путь Ольвии в Днепровское лесостепное правобережье // Российская археология. – 2000. – №1. – С.121–130.

¹² *Максимов Е.В.* Среднее Поднепровье... – С.75.

¹³ *Czacki T.* O litewskich i polskich prawach. – Т.3. – Poznan, 1845. – S.374–375 (uwaga 39).

¹⁴ *Беляшевский Н.* Монетные клады Киевской губернии. – К., 1889. – С.69.

¹⁵ *Данилевич В.Е.* Монетные клады Киевской губернии до первой четверти XV ст. // Труды IX Археологического съезда в Вильне, 1893. – Москва, 1895. – С.261.

¹⁶ *Зограф А.Н.* Находки понтийских монет... – С.295 (прим.5).

«На аверсі цього тетрахалка (тетрахалк – чотири мідних номінали), імовірно, було зображення егіди з горгонейоном, на реверсі – Ніки з пальмовою гілкою та найменуванням міста, де викарбувано монету»¹⁷. Є.Максимов ідентифікував її як «бронзовий тетрахалк південнопричорноморського міста Комана»¹⁸. Слідом за О.Зографом і П.Каришковським, він зауважував, що такий тип монет карбувався у 105–90 рр. до н.е. Щоправда згадані дослідники у своїх працях висловлювали сумнів із приводу беззаперечності системи датування понтійських монет мітрідатового часу, розробленої Ф.Імгофом-Блюмером, проте послуговувалися саме цією періодизацією, запропонованою швейцарським нумізмоматом ще в 1912 р.¹⁹ У сучасних студіях зазначається, що це монета більш пізньої емісії, зокрема 85–65 рр. до н.е.²⁰

Публікації О.Зографа та Є.Максимова про знахідки монет Понтійської держави Мітрідата Євпатора на обширах Дніпровського Правобережного Лісостепу, зокрема на Канівщині, не дозволяють зробити висновки про характер економічних відносин, а саме торговельних, між племенами зарубинецької культури й давньогрецьким світом. Водночас одна зі згаданих монетних знахідок досить інформативна, адже її було виявлено під час археологічних розкопок культурних шарів на поселенні саме зарубинецької культури.

У січні 2020 р. на нумізматичному аукціоні Viology було виставлено на продаж 3 мідних монети держави Мітрідата Євпатора. Помітні на супровідному фотозображенні патина та корозія на поверхні дають нам підстави стверджувати, що ці монети перебували у ґрунтах з аналогічним елементним складом, тобто вони могли бути знайдені на обмеженій площі й лежали на однаковій глибині. За інформацією, яку авторові цієї статті надав продавець згаданих екземплярів, навесні 2019 р. в Каневі поблизу Пилипенкової гори за допомогою металодетектора було знайдено 4 монети м. Аміс (див. каталог, позиції №3–6). Відстань між знахідками становила до 40 м. Три монети були однотипними, із зображенням на аверсі егіди з головою медузи Горгони, а на реверсі – Ніки з пальмовою гілкою. Одна монета на аверсі містила голову Ареса та меч у піхвах – на реверсі.

Таким чином, на Канівщині загалом було виявлено 6 мідних монет Понтійської держави Мітрідата Євпатора, з яких 1 монета типу «голова Ареса – меч» емісії 100–85 рр. до н.е., 4 монети типу «Ніка – горгонейон» емісії 85–65 рр. до н.е. та 1 монета, інформації про яку недостатньо для її ідентифікації. Наступним місцем знахідок мідних монет Понтійської держави Мітрідата Євпатора став лівий берег р. Вільшанка поблизу с. Мошни Черкаського р-ну, де впродовж 2004–2006 рр. було виявлено 8 мідних монет²¹. А.Шостопал класифікує їх як «тетрахалки двох типів – Ніка – горгонейон і голова Ареса – меч»²², карбувалися вони в містах Аміс і Хабакта. Іконографія єдиної опублікованої монети свідчить, що вона середнього номіналу типу «голова Ареса – меч», виготовлена в м. Аміс емісії 100–85 рр. до н.е. Дослідник не опублікував зображення інших монет та не надав більш детальної інформації про них, що дозволило б визначити період їх карбування (див. каталог, позиції №7–9). Проте, навіть виходячи з наявної інформації, зрозуміло, що знайдені екземпляри належать до монет двох типів, а саме емісії 100–85 рр. до н.е. та 85–65 рр. до н.е.

¹⁷ Максимов Е.В. Среднее Поднепровье... – С.48.

¹⁸ Там же. – С.96.

¹⁹ Див.: Imhoof-Blumer F. Die Kupferprägungen des mithradatischen Reiches und andere Münzen des Pontus und Paphlagoniens // Numismatische Zeitschrift. – №45. – 1912. – S.169–192. – Pl.1–2.

²⁰ Sylloge Nummorum Graecorum: The British Museum. – Vol.IX. – Part I: The Black Sea. – 1993. – №1262–1263.

²¹ Шостопал А.В. Скарби Черкащини. – С.42.

²² Там само.

Нарешті третім пунктом скупчення виявлених монет Понтійської держави став лісовий масив із піщаним ґрунтом на південній околиці с. Кумейки Черкаського р-ну, у напрямку до лівого берега р. Рось. За повідомленням місцевого краєзнавця, навесні 2019 р. за допомогою металодетектора тут було виявлено 8 мідних монет (див. каталог, позиції №10–15). Глибина залягання знахідок становила 25–30 см, відстань між деякими сягала 100–200 м. Респондент надав нам фотографії 6 монет та їхні вагові характеристики. Проведена класифікація монет вказує на те, що їх карбовано в м. Аміс і належать вони до емісії 100–85 рр. до н.е. Про дві монети відомо лише те, що вони також були тетраخالками часів Мітрідата Євпатора.

Неподалік від цього місця, на північно-східній околиці с. Сахнівка (правий берег р. Рось), за повідомленням іншого респондента, у грудні 2019 р. було знайдено мідну монету, карбовану в м. Аміс, із зображенням егіди з головою медузи Горгони на аверсі та Ніки з пальмовою гілкою – на реверсі, емісія 85–65 рр. до н.е. (див. каталог, позиція №16). Досить рідкісний обол, виготовлений у місті Таулару (див. каталог, позиція №17), виявлено на півдні Черкащини, поблизу с. Лубенці Кам'янського р-ну (басейн р. Тясмин)²³.

Дещо західніше від згаданих територій, на правому березі р. Рось, поблизу с. Острів Рокитнянського р-ну Київської обл., знайдено 2 оболу із зображенням на аверсі Афіни у шоломі та Персея з головою медузи – на реверсі, карбовані в м. Синоп у 85–65 рр. до н.е. Збереглося зображення лише однієї з цих монет (див. каталог, позиція №19).

Таким чином, аналіз знахідок 26 монет Понтійської держави Мітрідата Євпатора на теренах Дніпровського Правобережного Лісостепу дозволяє виокремити пункти їх зосередження, зокрема м. Канів, с. Мошни, с. Кумейки. Монети було виявлено на поселеннях або у прилеглих місцях, на правому березі Дніпра та поблизу річок Вільшанки, Росі, Тясмину (праві притоки р. Дніпро). До речі, на іншому, лівому березі Дніпра мідні понтійські монети мітрідатових часів із зображенням егіди з головою медузи Горгони та Ніки з пальмовою гілкою було знайдено поблизу с. Хвилівка²⁴ та с. Крутьки Золотоніського р-ну Черкаської обл.²⁵ Ці знахідки підтверджують думку багатьох дослідників про те, що Дніпро зі своїми лісостеповими притоками був основною торгівельною магістраллю між еллінами Північного Причорномор'я та мешканцями Середнього Подніпров'я.

Знахідки монет на поселеннях Середнього Подніпров'я ставлять під сумнів тезу про те, що мідні монети сюди потрапляли випадково та в незначних обсягах і могли використовуватися лише як сировина для виготовлення виробів із бронзи, а місцеві мешканці здійснювали тільки товарообмінні операції із грецькими колоніями в Північному Причорномор'ї²⁶. Примітно, що С.Саприкін усе ж допускав реальність товарно-грошових операцій у північнопричорноморських еллінів із «варварським» населенням і, відповідно, наявність в останніх мідних монет Понтійської держави Мітрідата Євпатора («оскільки названі монети мали широкий обіг у грецьких містах Причорномор'я, складаючи органічний елемент їх грошового господарства, імовірність обігу їх у місцевих племен, які здійснювали торгівлю з греками, вельми реальна»)²⁷. Необхідно зазначити, що виявлення у грецькому поселенні Мірмекій (Керченський півострів) скупчення в одному місці 6 понтійських

²³ Автор висловлює вдячність одеському дослідникові Є.Колісніченку за надану інформацію, фотографію та метрологічні характеристики монети.

²⁴ Шостопал А.В. Скарби Черкащини. – С.42.

²⁵ Повідомлено авторові звенигородським краєзнавцем.

²⁶ Максимов Е.В. Зарубинецкая культура на территории УССР. – К., 1982. – С.57.

²⁷ Саприкин С.Ю. Понтийское царство: Государство греков и варваров в Причерноморье. – Москва, 1996. – С.170.

монет дало змогу фахівцям висловити припущення про те, що ці монети мали свій курс для грошових розрахунків у Боспорі²⁸.

Виявлення на обширах Дніпровського Правобережного Лісостепу трьох пунктів зі зкупченням монет Понтійської держави Мітрідата Євпатора, на наше переконання, також дозволяє висловити аналогічне припущення про участь цих монет у товарно-грошових відносинах місцевого населення з греками. Зрозуміло, ці відносини не були настільки розвинутими, як у грецьких колоніях Північного Причорномор'я. Проте знахідки монет на зазначених теренах пов'язуються саме з виконанням ними «основних функцій грошей у досліджувану епоху на території Дніпровського Правобережного лісостепу»²⁹.

Аналіз типів та/або вагових характеристик 26 понтійських монет, знайдених на теренах Середньої Наддніпрянщини, свідчить, що 22 з них мають вагу 6,05–7,40 г, 4 монети – 17,40–19,70 г. Тобто 84,67% становлять середні й 15,38% – великі номінали. Натомість дрібні номінали зовсім відсутні. У північнопричорноморських містах, де існували розвинені грошові відносини, ситуація була аналогічною. П.Каришковський указував, що в Ольвії основна маса виявлених монет понтійських міст часів Мітрідата Євпатора «складається з бронзових монет середнього номіналу, які тяжіють до вагової норми близько 8 г; їх зазвичай називають тетраخالки. Старший номінал, тобто обол, представлений лише трьома екземплярами; молодші номінали, тобто діخالки і халки, відсутні зовсім»³⁰. Зі внесених нами до каталогу 19 монет 18 можна чітко класифікувати за місцем карбування: м. Аміс – 13 шт., м. Комана – 1 шт., м. Хабакта – 1 шт., м. Синоп – 2 шт., м. Таулар – 1 шт. Хронології емісій можливо визначити лише для 17 монет Понту й Пафлагонії, знайдених на теренах Середньої Наддніпрянщини. Нам невідома жодна знахідка монет ранніх випусків часів Мітрідата Євпатора, лише карбовані після 100 р. до н.е., з яких 9 монет – емісії 100–85 рр. до н.е. та 8 – 85–65 рр. до н.е. В ольвійських знахідках понтійських монет мітрідатового часу серед 137 екземплярів, описаних П.Каришковським³¹, також домінують карбовані у 100–85 рр. до н.е., зокрема тетраخالки типу «Арес – меч» та оболі типу «Зевс – орел» – 82 монети. Натомість тетраخالки «егіда – Ніка» й оболі «Афіна – Персей», виготовлені 85–65 рр. до н.е., склали 49 одиниць. У решті грецьких міст Північного Причорномор'я домінували інші типи монет, і це свідчить про те, що основним торговельним партнером мешканців Дніпровського Правобережного Лісостепу була саме Ольвія, принаймні в першій половині I ст. до н.е., і саме звідси монети Понтійської держави Мітрідата Євпатора надходили до Середньої Наддніпрянщини.

Проаналізовані тут знахідки монет – лише незначна частина всього корпусу подібних знахідок у регіоні, інформацію про які автори вдалося виявити з різнопланових джерел, у тому числі й під час моніторингу аукціону Viology. Наша стаття, не претендуючи на остаточне вирішення складної проблеми існування товарно-грошових відносин між мешканцями правобережної лісостепової зони та грецьких міст Північного Причорномор'я у I ст. до н.е., покликана доповнити наявні та ввести в науковий обіг нові дані.

²⁸ Максимова М.И. Античные города... – С.228.

²⁹ Орлик В. До питання існування грошового обігу на території Дніпровського Правобережного Лісостепу (V–I ст. до н.е.) // Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти: Тези доповідей I Міжнар. наук. конф., 13 травня 2020 р. – Кропивницький, 2020. – С.11.

³⁰ Карышковский П.О. Денежное обращение Ольвии в конце II и в первой половине I в. до н.э. // Нумизматика и эпиграфика. – Вып.5. – Москва, 1965. – С.63.

³¹ Там же. – С.64. Користуючись класифікацією Ф.Імгофа-Блюмера П.Каришковський відносив ці монети до більш ранніх випусків, зокрема тетраخالки типу «Арес – меч» та оболі «Зевс – орел» – до емісій 111–105 рр. до н.е., а тетраخالки «егіда – Ніка» й оболі «Афіна – Персей» – до карбування 105–90 рр. до н.е.

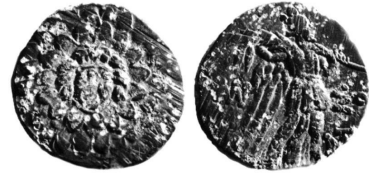
**Каталог знахідок монет Понтійської держави Мітрідата Євпатора
на теренах Дніпровського Правобережного Лісостепу**

	Опис	Каталог	Опубліковано	Час і місце карбування	Вага / розмір	Місце й час знахідки
1	Невідомо	–	Зограф, 1940	Невідомо	–	Канівський р-н Черкаської обл.
2	Av: егіда з головою медузи Горгони Rv: Ніка з пальмовою гілкою	SNG BM Black Sea №1262–1263	Максимов, 1972: 96	85–65 pp. до н.е., м. Комана	–	м. Канів, Черкаська обл.
3	Av: голова Ареса у «крилатому» шоломі вправо Rv: Меч у піхвах АМІ-ЄΟΥ (див. ілюстр.: 1)	SNG BM Black Sea №1153–1154	аукціон Violity	100–85 pp. до н.е., м. Аміс	19 мм	м. Канів, Черкаська обл., весна 2019 р.
4	Av: егіда з головою медузи Горгони Rv: Ніка з пальмовою гілкою (див. ілюстр.: 2)	SNG BM Black Sea №1177–1191	аукціон Violity	85–65 pp. до н.е., м. Аміс	20 мм	м. Канів, Черкаська обл., весна 2019 р.
5	Av: егіда з головою медузи Горгони Rv: Ніка з пальмовою гілкою	Неможливо класифікувати	аукціон Violity	85–65 pp. до н.е., м. Аміс	6,05 г, 19x21 мм	м. Канів, Черкаська обл., весна 2019 р.
6	Av: егіда з головою медузи Горгони Rv: Ніка з пальмовою гілкою	Неможливо класифікувати	–	85–65 pp. до н.е., м. Аміс	–	м. Канів, Черкаська обл., весна 2019 р.
7	Av: голова Ареса у «крилатому» шоломі вправо Rv: Меч у піхвах АМІ-ЄΟΥ	–	Шостопал	100–85 pp. до н.е., м. Аміс	–	с. Мошни, Черкаський р-н, Черкаська обл.
8	Av: егіда з головою медузи Горгони Rv: Ніка з пальмовою гілкою	–	Шостопал	85–65 pp. до н.е., м. Аміс	–	с. Мошни, Черкаський р-н, Черкаська обл.
9	Невідомо	–	Шостопал	Невідомо, м. Хабакта	–	с. Мошни, Черкаський р-н, Черкаська обл.
10	Av: голова Зевса вправо Rv: орел на блискавці, нижче АМІЄΟΥ (див. ілюстр.: 3)	SNG BM Black Sea №1144	–	100–85 pp. до н.е., м. Аміс	19,7 г, 28 мм	с. Кумейки, Черкаська обл., весна 2019 р.
11	Av: голова Ареса у «крилатому» шоломі вправо Rv: меч у піхвах АМІ-ЄΟΥ (див. ілюстр.: 4)	SNG BM Black Sea №1147–1149	–	100–85 pp. до н.е., м. Аміс	7,2 г, 20 мм	с. Кумейки, Черкаська обл., весна 2019 р.

12	Av: голова Ареса у «крилатому» шоломі вправо Rv: меч у піхвах AMI-EOY (див. ілюстр.: 5)	SNG BM Black Sea №1147–1149	–	100–85 pp. до н.е., м. Аміс	7,2 г, 19 мм	с. Кумейки, Черкаська обл., весна 2019 р.
13	Av: голова Ареса у «крилатому» шоломі вправо Rv: меч у піхвах AMI-EOY (див. ілюстр.: 6)	SNG BM Black Sea №1147–1149	–	100–85 pp. до н.е., м. Аміс	7,4 г, 19 мм	с. Кумейки, Черкаська обл., весна 2019 р.
14	Av: голова Ареса у «крилатому» шоломі вправо Rv: меч у піхвах AMI-EOY (див. ілюстр.: 7)	SNG BM Black Sea №1147–1149	–	100–85 pp. до н.е., м. Аміс	7,4 г, 19 мм	с. Кумейки, Черкаська обл., весна 2019 р.
15	Av: голова Ареса у «крилатому» шоломі вправо Rv: меч у піхвах AMI-EOY, ліворуч угорі зірка та півмісяць, зліва внизу диферент (див. ілюстр.: 8)	SNG BM Black Sea №1158–1159	–	100–85 pp. до н.е., м. Аміс	7,2 г, 19 мм	с. Кумейки, Черкаська обл., весна 2019 р.
16	Av: егіда з головою медузи Горгони Rv: Ніка з пальмовою гілкою (див. ілюстр.: 9)	SNG BM Black Sea №1177–1191	аукціон Violity	85–65 pp. до н.е., м. Аміс	6,6 г, 20 мм	с. Сахнівка, Черкаська обл., грудень 2019 р.
17	Av: голова Зевса вправо Rv: орел на блискавці, ліворуч від орла диферент, під блискавицею ΤΑΥΛΑΡΩΝ (див. ілюстр.: 10)	SNG BM Black Sea №1288–1289	–	100–85 pp. до н.е., м. Таулара	18,8 г, 30 мм	с. Лубенці, Кам'янський р-н, Черкаська обл.
18	Av: голова Афіни у шоломі Rv: Персей із головою медузи Горгони у правиці ΣΙΝ-ΩΠΗΣ (див. ілюстр.: 11)	–	аукціон Violity	85–65 pp. до н.е., м. Синоп	17,4 г, 31 мм	с. Острів, Рокитнянський р-н, Київська обл., 2019 р.
19	Av: голова Афіни у шоломі Rv: Персей із головою медузи Горгони у правиці	–	–	85–65 pp. до н.е., м. Синоп	–	с. Острів, Рокитнянський р-н, Київська обл., 2019 р.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

Монети Понтійської держави Мітрідата Євпатора, знайдені на території Дніпровського Правобережного Лісостепу

REFERENCES

1. Boltrik, Yu.V. (2000). Osnovnoy torgovyy put Olvii v Dneprovskoye lesostepnoye pravoberezhne. *Rossiyskaya arkheologiya*, 1, 121–130. [in Russian].
2. Dymowski, A. (2016). *Nummi serrati, bigati et alii: Coins of the Roman Republic in East-Central Europe north of the Sudetes and the Carpathians*. Warszawa.
3. Dymowski, A. (2011). *Znaleziska monet rzymskich z terenu Polski rejestrowane w pierwszych latach XXI w.: Aspekty źródoznawcze*. Zielona Góra. [in Polish].
4. Golenko, K.N. (1964). Monetnaya med gorodov Ponta i Paflagonii vremeni Mitridata VI v bosporskikh nakhodkakh. *Palestinskiy sbornik*, 11(74), 58–73. Moskva; Leningrad. [in Russian].
5. Zograf, A.N. (1940). Nakhodki pontiiskikh monet mitridatovskogo vremeni v Olvii. *Olvija*, 1, 293–298. Kiev. [in Russian].
6. Kazamanova, L.N. (1969). *Vvedeniye v antichnyuy numizmatiku*. Moskva. [in Russian].
7. Karyshkovskiy, P.O. (1965). Denezhnoye obrashcheniye Olvii v kontse II i v pervoy polovine I v. do n.e. *Numizmatika i epigrafika*, 5, 62–74. [in Russian].
8. Kotsur, V. (2017). Istoriografiiya ukrainskoho skarboznavstva. *Ukrainskiy numizmatychniy shchorichnyk*, 1, 15–32. [in Ukrainian].
9. Maksimov, Ye.V. (1972). *Srednyye Podneprovyye na rubezhe nashey ery*. Kiev. [in Russian].
10. Maksimov, Ye.V. (1982). *Zarubinskaya kultura na territorii USSR*. Kiev. [in Russian].
11. Maksimova, M.I. (1956). *Antichnyye goroda Yugo-Vostochnogo Prichernomor'ya*. Moskva; Leningrad. [in Russian].
12. Myzhin, K.V. (2015). Do pytannya krytyky numizmatychnykh dzherel (na prykladi vyvchennya znakhidok antychnykh monet na terytorii Skhidnoievropetskoho Barbarykumu). *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V.N.Karazina: Ser.: Istorii*, 50, 179–188. [in Ukrainian].
13. Mielczarek, M., & Orlyk, V. (2019). New find of Olbian coins. Tarashcha district, Kyiv region, Ukraine. *Skhidnoievropeskiy istorychniy visnyk [East European Historical Bulletin]*, 13, 33–39.
14. Orlyk, V. (2020). Do pytannya isnuvannya hroshovoho obihu na terytorii Dniprovskoho Pravoberezhnoho Lisostepu (V–I st. do n.e.). *Istorii, arkheolohiia, informatsiia, bibliotekna ta arkhivna sprava: aktualni problemy nauky ta osvity: Tezy dopovidei I Mizhnar. nauk. konf., 13 travnya 2020*. 9–13. Kropyvnytskyi. [in Ukrainian].
15. Orlik, V., Kotsur, V., & Tsiganenko, L. (2019). Klad olviyskikh monet "borisfenov", naydenyy v Gorodishchenskom rayone Cherkasskoy oblasti vesny 2018 g. *Acta Archaeologica Lodziensia*, 65, 37–48. Lodz. [in Russian].
16. Orlyk, V. & Orlyk, S. (2019). Theoretical, methodological and source study problems of the economic history of Ukraine. *Universum Historiae et Archeologiae*, 2(27)/2, 5–24. Dnipro. [in Ukrainian].
17. Pachkova, S.P. (2006). *Zarubinskaya kultura i latenzirovannyye kultury Yevropy*. Kiev. [in Russian].
18. Saprykin, S.Yu. (1996). *Pontiyskoye tsarstvo: Gosudarstvo grekov i varvarov v Prichernomor'ye*. Moskva. [in Russian].
19. Shelov, D.B. (1983). Goroda Severnogo Prichernomor'ya i Mitridat Yevpator. *Vestnik drevney istorii*, 2, 40–58. Moskva. [in Russian].
20. Shostopal, A.V. (2007). *Skarby Cherkashchyny*. Cherkasy. [in Ukrainian].
21. Skoryy, S. & Zimovets, R. (2014). K probleme tovarno-denezhnykh otnosheniy u naseleniya Vostochnoyevropeyskoy Lesostepi v skifskuyu epokhu. *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu im. V.Vynnychenka: Ser.: Istorychni nauky*, 21, 141–156. Kirovohrad. [in Russian].
22. Stolba, V.F. (2007). The Numismatics of Chersonesos and Kerkitis as Evidence of Greek and Barbarian Interrelations in Western Tauris. *Une ille pontique: Cités grecques, sociétés indigènes et empires mondiaux sur le littoral nord de la Mer Noire (VIIe s. a. C. – IIIe s. p. C.)*. Ed. by A.Bresson [et al.]. 85–97. Bordeaux.

Vasyl Orlyk

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Head at Department of History, Archeology, Information and Archival Affairs,
Central Ukrainian National Technical University
(Kropyvnytskyi, Ukraine), v.m.orlik@gmail.com
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7947-9557>

Finds of Coins of Kingdom of Pontus of Mithridates Eupator on the Territory of the Dnipro Right-Bank Forest-Steppe

Abstract. The findings of Pontic coins on the territory of the Right-Bank Middle Dnipro are analyzed. The purpose of the article is to study and systematize the findings of coins of the Mithridates Eupator Pontic state in the Dnipro Right-Bank Forest-Steppe. **The research methodology** is based on general scientific and special numismatic methods, in particular, analysis, historicism, visual analysis, identification and typology of coins, mapping of coin finds with clear or relatively clear

localization, iconographic. Comparative and chronological methods were also applied. **The scientific novelty.** For the first time in historiography, a comprehensive study of coin finds on the territory of the Dnipro Right-Bank Forest-Steppe of the cities of Pontus and Paphlagonia during the time of Mithridates Eupator was carried out. The significant majority of the finds described in the article have been introduced into scientific circulation for the first time. **Conclusions.** The analysis of the finds of 26 coins of the Pontic state of Mithridates Eupator on the territory of the Dnipro Right-Bank Forest-Steppe allows us to single out three points of concentration of such finds, in particular city Kaniv, villages Moshny and Kumeiky. The discovery of three points on the territory of the Dnipro Right-Bank Forest-Steppe with the accumulation of coins of the Pontic state of Mithridates Eupator, in our opinion, also suggests the functioning of these coins in commodity-money relations of the local population with the Greeks, although of course these relations were not Greek colonies of the Northern Black Sea coast. In our opinion, the discovery of three points of the coins accumulation on the territory of the Dnipro Right-Bank Forest-Steppe of the Pontic state of Mithridates Eupator also suggests the functioning of these coins in commodity-money relations of the local population with the Greeks, although it is clear that these relations were not as developed as in the Greek colonies of the northern Black Sea coast. The analysis of the typology of the Southern Black Sea region coins, discovered during the research of the Greek colonies in the Northern Black Sea region, and their comparison with the coin types, that were found in the Right Bank of the Middle Dnipro, shows that in the first half of the first century BC Olbia was the main trading partner for the inhabitants of this region, and that was the place, from where the coins of the Pontic state of Mithridates Eupator came to the Middle Dnipro.

Keywords: Kingdom of Pontus, Dnipro Right-Bank Forest-Steppe, coin finds, numismatics, trade, monetary circulation, Olbia, Northern Black Sea Region